

sebbséget illetően is. Bár a törvény kihirdetését követően szaporodtak a roma szervezetek, és a prágai Károly Egyetemen megnyílt a roma fakultás, Nyitrán pedig a roma pedagógusképzés, a kirekesztés, a gyűlölködő beszédek, a többségnek juttatott javak elérhetetlensége, a roma–nem roma gyerek különválasztása szinte naponta sújtja a roma kisebbséget.

A problémák Közép- és Kelet-Európa valamennyi országában hasonlóak a romákat illetően. Az asszimiláció, de még a társadalmi beilleszkedés is nagyon nehéz.

A roma kisebbség oktatásának megszervezésére több alapítvány vállalkozott. Hosszú távon az látszik a beilleszkedést elősegítő legjobb megoldásnak, ha a romák lehetőséget kapnak a tanulásra, és ezt ők igénybe is veszik.

Annak ellenére, hogy a romák szűkében vannak a saját jól képzett elitnek, és vezetőik is általában széthúzó, azonban vannak soraikban karizmatikus egyéniségek, akik képesek kifejezni és kifejtetni a roma népesség jogos igényeit. Ezek az egyéniségek képesek lennének akár az egyes országok kormányzati munkájában is aktívan működni és képviselni ott a roma kisebbséget. Nem zárható ki az sem, hogy az egyre erősödő Nemzetközi Roma Szövetség olyan súlyú lesz, hogy egyes országok kormánya figyelembe veszi majd észrevételeit.

Kádár József

Kisebbségek és az állam – az arab világban

Bengio, Ofra–Ben-Dor, Gabriel (szerk.): Minorities and the State – in the Arab World. = Lynne Rienner Publishers, Boulder London, 224 p.

Az arab világ szövevényes politikájának mindig része volt az identitás és az etnikum kérdése. A közelmúltban ezek megjelenése a médiában a közfigyelmet e kérdéscsoport felé irányította. Az arab térség etnikai és kisebbségi politikájának átfogó ismertetése méltán kelti fel a téma iránt érdeklődők figyelmét.

A fő konklúzió – ami levonható az arab világ kisebbségeinek vizsgálatából – visszatérően és kiemelkedően: a demokratizálódás és központosítás, valamint a szövetség és az egységesítésre törekvő vezetés elvének ütközése.

A többség – kisebbség kapcsolatának elemzése során fontos megjegyezni, hogy a kisebbség különböző módon él, vagy kénytelen élni a többséggel. Különböző a többség magatartása, viselkedése és ugyanígy különböznek egymástól a kisebbségek is. Továbbá a kisebbség átformálásának, a többségbe beolvasztásának folyamata többé-kevésbé szociális struktúrákat érint. Ennek a folyamatnak feltételei és körülményei országonként változnak.

Néhány esetben – ilyen a kurdoké Irakban – a kisebbség muzulmán, de nem arab. Más helyen, mint Szíriában, az alavik arabok, de nem muzulmánok. Egészen eltérő a helyzet Szudánban, ahol a kisebbség sem nem arab, sem nem muzulmán.

Ha a kisebbség arab, de nem muzulmán, a természetes irányzat az, hogy kényszerítsék őket az arab nacionalizmus táborába. Ha ez nemzetközi tiltakozás miatt nem hajtható végre, az „egy ország egy nemzet” hazafias jelszó kerül előtérbe, mint ahogy ez Egyiptomban tapasztalható, ahol a kopt keresztények nagyszámú kisebbséget alkotnak, de kétségkívül éppen olyan arabok, mint bármely más egyiptomi. Ilyen helyzetben előfordulhat, hogy a hazafias érzelmek adott esetben felerősödik, és ez megoszthatja a kisebbség egységét. A kisebbséget általában a társadalom egy csoportjának tekintik csupán, úgy mint a nemzet nagy családjának egyik közösségét.

Más a képlet, ha a kisebbség muzulmán, de nem arab, amint ez az iraki kurdok és az algériai berberek esetében fennáll. Ilyen esetben a logika az állam iszlám jellegének kidomborítását feltételezné, hogy ez tartsa össze a népet. A dolog azonban nem ilyen egyszerű, mert az iszlám motiváció nem minden esetben alkalmazható. Például Algériában sem, ahol a keményvonalas, erőszakos ütközések a kormányzó rezsim és a militáns iszlám fundamentalisták között esnek meg: arab muzulmán a muzulmán arab ellen. Nem alkalmazható azért sem, mert az egyházi vagyonok államosítása Algéria társadalmának széles rétegeit kedvezően érintette. Az alkalmazott kényszerintézkedések következtében nem hivatkozhatnak az iszlámra mint az ország társadalmát összefogó eszmére. Nyilvánvaló, hogy Algériában arab nacionalizmus nem létezik, nem is található ott ilyen, de létezik és működik az algériai lokális nacionalizmus.

Az egyiptomi kopt keresztények helyzete hasonlatos az algériai berberekéhez. Általánosságban úgy tűnik, hogy a berberek a politikai fejlődésben a múltba tekintő öntudatoság elvét alkalmazzák éppúgy, mint a kopt kisebbség Egyiptomban. Nem lehet tudni, meddig tart majd a berberek jelenlegi passzív politikai magatartása. A válasz természetesen inkább politikai szerencsétől, mint tudatos mozgalomtól függ. Mindenesetre az 1990-es zavargások és ütközések a társadalom valamennyi csoportját politikálásra serkentették, ami feltehetően okozója az algériai társadalom hasadásának.

Libanonban, ahol a maronita keresztények szemben állnak a különböző muzulmán csoportokkal és a drúzokkal, egymás ellen uszítják őket, így a helyzet teljesen tisztázatlan. Egyik csoportnak sincs döntő többsége, és egyik sem reménykedhet belátható időn belül ennek elérésére. Nincs továbbá Libanonban olyan központi szervezet, amely képes lenne a csoportok közötti ellentéteket nemzeti egységbe rendezni. A muzulmánok sem tudják az iszlám különböző csoportjait egységesíteni az összetett és állandóan változó vallási irányzatok és felfogások miatt. Az ellentétek élesek és szinte áthidalhatatlanok a shiták (a legnagyobb csoport Libanonban a muzulmánok táborában), valamint a szunniták (szervezetileg a legerősebbek) és a drúzok között, akik szigorúan véve nem is muzulmánok, mert tradicionálisan támogatják a maronita keresztényeket. Ezek az ellentétek nem teszik lehetővé egy markáns többség kialakulását.

Szudánban különleges esete tapasztalható az etnikailag azonos – arab – többség belső konfliktusának. A muzulmánok északon tömörülnek, a nem muzulmánok délen. Nem meglepő, hogy a két csoport szembenállása a legélesebb valamennyi arab ország között és a legerőszakosabb is, ideértve a véres polgárháborút, ami már több éve tart. A kormánynak még nem sikerült megtalálni az egységesítés alapelveit az arab és iszlám eszmék világában. A szudáni nemzeti jelszavak nem nagyon hihetőek, mert az uralkodó rezsim oly közel áll az iszlám fundamentalista irányzatához, hogy a teljes szudáni népesség nemzeti egységének még eszmei tartalma sem tisztázható. A csoportok különállása miatt Szudánt csak földrajzilag lehet egységnek tekinteni.

Az iszlám belső konfliktusai fékezhetetlenek és nagyon nehéz kezelni a reálpolitika zűrzavarában. A bahreini példa elemzése kifejezetten a shita – szunnita ellentétre utal. Ugyanilyen ellentét mutatkozik Irakban is, aminek nagyobb a jelentősége és ezt még a kurdok jelenléte és mozgalma is nehezíti. Ilyen és hasonló ellentétek mindenhol jelen vannak az arab világban, különös tekintettel a perzsa muzulmánok iráni forradalmára és ennek kihatásaira, amelyben a shiták politikai öntudata konkrét politikai irányvonal meghatározásában nyilvánul meg.

Bahreinben shita többség található, mégis a hatalom kizárólag a szunnita elit kezében van – és Irakban ugyanez a helyzet. Nem az itt a kérdés, hogy ki van hatalmon, hanem az, hogy ki mit tesz az életkörülmények javítása érdekében. Valóban, az iszlám belső tagoltsága visszatükröződik a szociális viszonyokban. A shiták az alsóbb és a munkásosztály-

hoz tartoznak, ők kevésbé részesülnek egészségügyi ellátásban és oktatásban. Tapasztalat szerint a társadalmi rétegek ilyen jellegű megkülönböztetése robbanékony helyzet kialakulásához vezethet, az elnyomottak, kizsákmányoltak tűréshatára egyszer eléri az elkeseredett cselekvés kritikus küszöbét.

A bahreini elemzés azt mutatja, hogy az uralkodó elit mozgásteret meglehetősen korlátozott. A múlt tapasztalatai szerint a régi, jól bevált stratégia: az ellenzék „megvásárlása” által okozott zűrzavar viszonylagosan olcsó és politikailag jelentéktelen módszer már a közeljövőben nem alkalmazható. Úgy látszik, csak két lehetőség között lehet választani: reform vagy forradalom. Bármelyik a kettő közül szerkezeti változást eredményez, és jelentősen javítja a shita esélyeit arra, hogy a politika alakításában részt vegyenek, és kedvezőbb szociális körülmények között éljenek.

A jövőben, ha Irak visszatér a normális politikai formációba, megszűnik az embargó, feloldódik a regionális gyűlölködés, az ország várhatóan drámai változássorozat színhelye lesz.

Jordánia helyzetének jellemzése és logikai tipológiába illesztése még nehezebb. A megbomlott nemzeti, egység tagoltsága folytán az arab szunnita muzulmánok inkább – paradox módon – nemzeti, mint etnikai alapon állnak szemben egymással, vagyis a honos jordánok konfrontálódnak az odamenekült palesztinokkal. A különbség köztük nyilvánvaló és közvetett, valamint közvetlen politikai jelentőségük érzékelhető az ország jelenlegi állapotán. Volt egy korábbi időszak, amikor elképzelhető volt, hogy a palesztinok az idők során beolvadnak Jordánia népességébe. Ez azonban eddig nem történt meg, és egyre valószínűtlenebb, hogy a két nép egyesüljön és egységessé váljék.

Mindenesetre azért nem zárható ki annak lehetősége, hogy a jordán törekvések egyszer majd bizonyítják a két politikai folyamat fontosságát, és szövetségi rendszerben találják meg a kisebbség problémáinak megoldását, melynek lényege a demokratizálódás és a társadalmi fejlődés. A szövetségi megoldás azonban nem népszerű az arab világban. Ez ideig még nem valósult meg, bár több ország kísérletezett vele (Egyiptom – Szíria, Líbia – Egyiptom stb.). Egyetlen kivétel volt: az Egyesült Arab Emírátság, ez a szövetségi állam azonban nem játszik meghatározó szerepet az arab politikában. Számos más megoldásváltozat volna lehetséges a többség-kisebbség problémáinak enyhítésére, de az uralkodó rezsimiek többségét egyetlen személy vagy csoport (junta) vezényli, így a politika tömegbefolyással nem rendelkezik. A vezető réteg vagy a junta kulcsembereinek leváltása, eltávolítása a demokratizálódás folyamatát indíthatja el, ami a kisebbségek helyzetét kedvezően befolyásolhatja.

Az imperializmus és a cionizmus elleni küzdelem feszültsége áttérrelődött az össz-arab belpolitika területére. Ezek a belpolitikai csatározások aláássák az egyes államok rezsimjeinek uralkodó legitimitációját. Az ideológia körüli viták nem hagyják érintetlenül a kisebbségeket sem, mert az arab világban a kisebbség fogalmába az etnikain kívül a vallási is beletartozik. Ezért a terminológia inkább a „közösség” vagy „csoport” kifejezést használja a „kisebbség” helyett. Ez Egyiptomban figyelhető meg legjobban az arab kopotok esetében.

Mindezek ellenére az arab államok erősek, de kisebbségi problémákkal terheltek. Szűdánban évek óta tart a polgárháború, az állam mégis intakt maradt. Libanon még mindig létezik mint állam, pedig többség nélkül csak kisebbségek csoportosulnak a szír hadsereg felügyelete alatt és az izraeliek által megszállva tartott ütköző „biztonsági zónában”.

Az iraki rezsimet nem csak a kurd kisebbség gondja terheli, hanem a shita többség egyre fenyegetőbb fellépése, valamint a nemzetközi rendelkezések, embargó stb. A rezsim fő törekvése, hogy a kisebbséget kizárja a hatalomból. Lokalizált területre szorítják a kur-

dokat, bár korábban kísérleteztek egy-egy kurd vezetőt az állami adminisztráció perifériáján alkalmazni, de ez a megoldás nem bizonyult maradandónak.

Az arab világ kisebbségei könnyebben manipulálhatók, mert a kisebbségeken belül is egymás ellen működő frakciók léteznek. Elkeseredett küzdelem folyik a frakciók és vezetőik között a kisebbségi közösségeken belül. Ha az arab világ kisebbségei valóban érvényesíteni kívánják jogaikat, be kell szüntetniük az egymás elleni harcot– amit esetleg a többség arra illetékes szervezetei tudatosan szítanak.

Kádár József